

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Амиракулова Н.Н.

**ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ – АЯЛЗАТЫНЫН УЛУУЛУГУН
АҢДАП УЛУУ СҮРӨТКЕР**

Амиракулова Н.Н.

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ – ВЕЛИКИЙ ХУДОЖНИК УМЕЮЩИЙ
ИЗОБРАЗИТЬ ВЕЛИЧИЕ ЖЕНЩИНЫ**

N.N. Amirakulova

**CHYNGYZ AITMATOV IS A GREAT ARTIST WHO CAN
TO PORTRAY THE GREATNESS OF A WOMAN**

УДК: 82-31

Макалада Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы аялдардын образындагы кыргыз аялзатынын чындыкка, билим алууга, сүйүүгө, согушка каршы, үй-бүлөдөгү, коомдук турмуштагы орду көрсөтүлөт. Аялдар өздөрүнүн аруулугун намысы менен кадырын бийик кармап, кордоого, тебелөөгө жол бербеген ички рухий кудурети күчтүү жандар экендиги баяндалат. Улуу жазуучунун чыгармаларында аялдар темасы өлбөс- өчпөс темалардан экендиги жана жашоодон аялдык бактысын издеген нукура аялзаты экендиги жөнүндө сөз болот. Чыгармадагы аялдардын жашоо чөйрөсү, жашы өзгөчөлүгү, кесиби ар түрдүү, кайталангыс жекече тагдыры, кулк-мүнөзү, жашоодо өздөрүнүн сын көз менен карап, издеген акыйкат жолдору бар. Ар биринин көтөргөн идеялык жүгү, эстетикалык таасир этүүчү руху, ар кимиси жандуу көрүнөт, аларды бири-бири менен чаташтырып алууга да мүмкүн эмес. Айрымдары эчак эле Айтматовдун Сейдеси, Асели, Жамийласы, Толгонай энеси, Найман-Энеси, Бегимайы деп окурмандар арасында ылакап ат менен элдик асылзаадалардын үлгүсүнө айланып калгандыгы жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: аял, тарбия, үй-бүлө, жазуучу, жашоо, согуш, намыс, аң-сезим.

В статье показывается отношение образа кыргызских женщин к правде, образованию, любви, войне, их место в семье и общественной жизни в произведениях Ч.Айтматова. Описывается то, как женщины держат свою правдивость на высоте с честью и достоинством, и являются духовно сильными существами, которые не дают себя оскорбить, растаптывать. В произведениях великого писателя говорится о том, что тема женщин является бессмертной и неугасаемой, и что это истинные женщины, ищущие женское счастье в жизни. У женщин в произведениях есть жизненная среда, особенность возрас-

та, различные профессии, неповторимая личная судьба, черты характера, способы поиска справедливости в жизни. Идейное бремя одной женщины, дух эстетического влияния кажется ярче другой, и невозможно спутать их друг с другом. Некоторые женщины как Сейде, Асель, Жамийла, мать Толгонай, Найман-Эне, Бегимай уже превратились в поговорочные имена и образцы благородных женщин среди читателей.

Ключевые слова: женщина, воспитания, семья, писатель, жизнь, война, честь, сознание.

The article shows the attitude of the image of Kyrgyz women to truth, education, love, war, their place in the family and public life in the works of Chingiz Aitmatov. It describes how women keep their truthfulness at their best with honor and dignity, and are spiritually strong creatures who do not allow themselves to be insulted, trampled. In the works of the great writer it is said that the theme of women is immortal and inextinguishable, and that these are true women seeking female happiness in life. Women in works have a living environment, a feature of age, various professions, a unique personal destiny, character traits, ways of seeking justice in life. The ideological burden of one woman, the spirit of aesthetic influence seems brighter than another, and it is impossible to confuse them with each other. Some women like Seyde, Assel, Zhamilyla, mother Tolgonay, Nayman-Ene, Begimay have already become the spoken names and patterns of noble women among the readers.

Key words: woman, education, family, writer, life, war, honor, consciousness.

Баарыбызга өмүр тартуулап, чоң түйшүктү мойнуна артып, чоң жоопкерчилик менен бала тарбиялап, үзүлгөндү улап, улуулукту, сулуулукту даңазалап, үйдүн куту, түндүктүн түркүгү болуп келе жаткан бул – аялзаты экенин эч ким тана албаса керек.

Аялзаты, энелер жашоо башаты, алардын мээрими, камкордугу бүткүл ааламды тынчтыкта терметкен улуу күч. Балким жашоонун мааниси энелердин кадырын билүүдө катылган чыгар. Кыргыз элинде: «Эр адамдын жигиттик наркы аялга жасаган мамилесинен билинет» деген сөз бар эмеспи. Үй-бүлөдө эркек киши баарына баш болуп, тирек болсо, аялзаты-ошол тутканы бекем кармаган кеңешчи болгон. Кыргыз эли байыртан бери эле аялзатына урмат-сый менен мамиле жасап, алардын айткан кеп-кеңешин жерге таштабай угуп, акыл калчап, омоктуу ойлоруна баа беришип келген. Жигиттик нарк-насилдер залкар талант ээлеринен бөтөнчө байкалат эмеспи. Алардын бири – Чыңгыз Айтматов. Жазуучунун даңкын ааламга даңазалаган да аялзаты болду.

Жазуучунун чыгармачылыгынын жалпы картинасын карасак аялдардын образына бөтөнчө берилгендигин байкайбыз. Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгындагы бул фактор турмуш чындыгы менен шартталган көрүнүшү деген ойго келебиз.

Биринчиден, адилетсиздиктин трагедиялуу жалаасына кабылган бул үй-бүлөдө балдардын өтө жаш кезинде атасынан ажырашы, атасы Төрөкулдун артынан анын бир туугандарынын биринен соң, экинчисинин ак жеринен абакка алынышы жаш бала Чыңгыздын аялдар арасында чоңоюшун шарттаган. Кыйын күндөрдө кыз туугандары атасыз калган бул үй-бүлөнү канатына калкалашкан, жардам беришкен. Жазуучу өзү публицистикалык макалаларында эскерип жүргөндөй, өзүнүн балалык күндөрү атасы менен бир тууган эжеси Каракыздын үй-бүлөсүндө өткөн.

Экинчиден, өз энеси Нагиманын маданияттуу, билимдүү жана өтө акылдуу аял болушу, анын кырчын, гүл келин кезинде жалгыз калып, бүт өмүрүн балдарына арнашы жазуучунун сезимтал жан дүйнөсүнө зор таасир эткен болуу керек. Анын үстүнө Нагима эне жазуучунун кемеңгер насаатчысы, кеңешчиси да болгон.

Үчүнчүдөн, жазуучунун адам катары калыптануу мезгили согуш мезгилине туш келип, «бүт аалам аялдардын колунда» турган чөйрөдө жетилиши да анын көркөм ойлоо мүмкүндүгүнө кылдат өзгөчөлүк бергенсйт [1, 76].

Анткен менен турмушту баштан кечирүү башка, аны көркөм жалпыланышы башка нерсе. Жазуучунун акыл-сезими гана эмес, анын адам баласына сейрек кездешүүчү таланты улуттук жана дүйнөлүк көркөм дөөлөттөрдү казып, өздөштүрүү менен коштолбосо, балким анын чыгармачылыгында кыргыз аялы мынчалык аздектелүү сыйына ээ болмок эмес.

Улуу жазуучунун чыгармаларындагы аял – сулуу кыз, ысык жар, тукум улаган жөнөкөй гана эне

эмес, эр жигиттин жан-дүйнөсүнө чагылгандай жарык чачып, жашоосуна дүрбөлөң салып, анын өмүрүнө кайра жаралуу тартуулоо мүмкүндүгүнө ээ болгон табияттагы зор күч, турмуш туткасы. Мындай аялдар өздөрүнүн аруулугу менен асылзаадалыгын, намысы менен кадырын бийик кармап, кордоого, тебелөөгө жол бербеген ички рухий кудурети күчтүү жандар. Алар күндөлүк көр пенделик турмуштан өйдө көтөрүлүп, адамзаттык түйшүктө түйшөлгөн, адам жана аял улуулугу үчүн тайманбай күрөшкө чыккан көй-кашкалар.

Улуу жазуучунун чыгармаларынын ар биринде аялдардын образы терең сүрөттөлгөн. Сүрөткер алгачкы «Ак жаан» аңгемесинен тартып, «Тоолор кулаганда» романына чейин узак мезгил мейкиндик аралыгында аялзатынын керемет бир рухий галереясын жаратыптыр. Алсак Саадат, Сабира, Сейде, Жамийла, Толгонай, Алтынай, Асел, Кадича, Жайдар, Бүбүжан, Инкамал апай, Үкүбала, Зарипа, Бегимай, Найман-Эне, Айша апа, Мырзагүл, Алима, Айдай... ж.б. Чыгармадагы аялдардын жашоо чөйрөсү, жаш өзгөчөлүгү, кесиби ар түрдүү, кайталангыс жекече тагдыры, кулк-мүнөзү, жашоодо өздөрүн сын көз менен карап, издеген акыйкат жолдору бар. Ар биринин көтөргөн идеялык жүгү, эстетикалык таасир этүүчү руху, ар кимиси жандуу көрүнөт, аларды бири-бири менен чаташтырып алууга да мүмкүн эмес. Айрымдары эчак эле Айтматовдун Сейдеси, Асели, Жамийласы, Толгонай энеси, Найман-Энеси, Бегимайы деп окурмандар арасында ылакап ат менен элдик асылзаадалардын үлгүсүнө айланып калган.

Жазуучунун балалык кези согуштун оор мезгилине туура келди. Айылдык кеңештин катчысы болгондуктан Чыңгызга айыл калкынын оор күндөрүнө эрте аралашууга туура келген. Согуштан келген кара каттарды үй-бүлөлөргө таркатуу ал үчүн өтө оор болгон. Энелердин зар какшагак ыйын, кайгысын өз кулагы менен угуп, жүрөгү менен сезген. Улуу Ата Мекендик согуш адамдардын аң-сезиминин, нравалык тазалыгынын таразасы дедик. Муну биз Сейдеден, Жамийладан, Толгонайдын образынан көрдүк. «Саманчынын жолу» чыгармасындагы Толгонай энинин, Алимандын образдары өтө терең образдардан. Толгонай энеге согуш оор кайгы алып келген. Ал өмүрлүк жары Субанкулдан, уулдары Касым, Майсалбектен, жанындай көргөн келини – Алимандан согуштун каардуу күндөрүндө ажыраган. Турмуш аны аяган жок. Толгонай эне небересин багып, ошол наристеден үмүт шооласын улаган. Толгонай эне өзүн кайгыга алдырбады. Аял – үйдүн куту деген түшүнүктүн, аял – элдин куту деген көркөм жалпылоо деңгээлине көтөрүлүшү Толгонайдын образынан көрүндү. Жазуучу аялды ааламга суроо салган бий-

иктикке көтөрдү. Толгонайдын образында кыргыздын нарктуу аялына таандык – баш кошкон жарга берилүү – баласын падышадай, келинди кыздай, өгөйдү өздөй күтө билүүчү улуттук асылзаадалык касиеттер, жалпы адамзаттык проблемалар – тагдырдын оомалуу-төкмөлүү сырлары аялдагы тарыхый тукум улоо керектүүлүгү, өмүрдүн убактылуулугу жана жашоонун түбөлүктүүлүгү сыяктуу философиялык ойлор менен жуурулушуп кетип, окурмандын аялзатына болгон урматын дагы тереңдетти. Толгонайдын образы аркылуу бүтүндөй Кыргызстандагы аялдардын согуш мезгилиндеги эрдиктерин, каармандыктарын оозго алууга арзыйт. Алар заман адам баласынын кечегиси, бүгүнкүсү, келечек – эртеңкиси, өмүр, өлүм, жашоо, тиричилик туурасында толгонушат. Залкар сүрөткер эненин, аялзатынын, дегеле адамдын улуулугун, түгөнбөс кайрат күчүн, чексиз эркекке ээ экендигин асманга чыгара көкөлөтө даңктап, аны ушунчалык укмуш кайрыктарга салып, таасын боектор менен тарта алган.

Жазуучунун кийинки чыгармасы «Бетме-бет». Сейденин образы аркылуу жазуучу жөнөкөй колхозчу аялдын образын берген. Ал өмүрлүк жары Ысмайылдын согуштан качып келгенин алгач элден жашырса, кийинчерек өзү анын бул жоругунун туура эмес экендигин бетке айтып каршы чыккан. Себеби элдин каргышы ондурбайт деген тыянакка келет. Өзүн-өзү алдап жүргөнү менен Сейденин аялдык табиятында асылзаадалык бар экендигин от кечип келген, жаман-жакшынын баркын даана түшүнүп калган эстүү жан – Мырзакул туура баамдаптыр. Терең адамдар ички сезимин оңой-олтоң таңуулай салышпайт эмеспи. Алардын сезими да өздөрүндөй терең жана күчтүү келет. Ошондуктан Мырзакулдун «... балбылдаган назик тиктеген көздөрү Сейдени эркелетип карап: «Айтпасам да түшүнөөрсүң, мен сага ишенем... Дайыма ишенем... Сен жакшысың, абдан жакшысың...» – деген купуя сырды карегине чөгөрүп жүргөн. Сейденин Мырзакулду арзыткан касиети чыгарманын аягында гана окурманга ачык көрүндү. Эми «... мурунку Сейде эмес, кандайдыр башка, кандайдыр өзүнүн укмуштуу күчүн, артыкчылыгын, адалдыгын билип, жалтанып койбостон, баласын көтөрүп, маңкайып турду». Ч.Айтматовдун аялдагы сырткы гана эмес, ички сулуулукту, рухий кудуретти, аруулукту көрө билүүсү, кыргыз адабиятында аялдын образын көркөм иликтөөнүн сапаттык өнүгүүсүн жаратты [2, 78].

Ч.Айтматов аялдардын жаркын образын түзүү менен жалпы улуттук ан-сезимдин өнүгүү прогрессине жаңылык алып келди. Жамийланын образы кыргыз адабиятында жазуучуга чейин аялга берилген баа-өлчөмдөн кескин айырмаланып, кыргыз эркегин

бир селт эттирди. Айрымдарга «Жамийланын» кыргыз адабиятына келиши кадыресе эле окуядай болуп туюлду. Алар бул чыгарманын негизинде түпкүрүндө жаткан «Жанар тоодой» кандайдыр бир сыйкырдуу күч жатканын байкашкан жок. Мындай болорун капарына албады. Чынында да «Жамийла» Айтматовдун чыгармачылык бешенесин ачкан жаш кезинин шедеври, колго бир тийген асылзаты, Мухтар Ауэзов менен Луи Арагонду тамшандырып «Сүйүү жөнүндө дүйнөдөгү эң улуу дастан» деген баага ээ болгон. «Жамийла» повести Чыңгыз Айтматовдун ак жолтой, топ бузар чыгармаларынын алгачкысы болду. Ч.Айтматовду СССРге жана Европага «Жамийла» повести белгилүү кылды. Повесте болсо жазуучу кыргыз келиндин жашоого болгон көз карашын бергиси келген. Күйөөсү аны «кыз куумайда» жетпей калып, анан намыстанып ала качып келген. Согуштан ар бир кат келген сайын Жамийла күйөөсүнөн жылуу сөздөрдү күтүп жүрчү. Жок, анын күткөнү ишке ашкан жок. Ал өз сүйүүсүн – казак жигити Даниярдан тапты. Луи Арагон – «Эң сонун сүйүү жөнүндөгү чыгарма» деп баалаган Жамийла – жаш, сулуу, намыскөй, кайраттуу аял [5, 110].

«Эрте келген турналар» повестинде жазуучу согуш жылдарындагы жаштардын туңгуч сүйүүсүн баяндайт. Ал эми азыркы мезгилдеги жаштардын сүйүүсү менен салыштырууга болобу? Эмне үчүн жазуучу ушул проблеманы көтөрүп чыкты? Жаштардын ортосундагы ыйык сүйүүнүн канчалык таза назик жана улуулугун далилдеген. Жаштардын балалык чагы согуштун оор күндөрүнө туура келген. Балалыктан эрте айрылып чоңдордун турмушуна аралашууга мажбур болушкан. Мырзагүл өзүнүн сүйүүсүн сайма менен түшүргөн жүз арчууну белек кылуу жана ички сезими менен сүйүүнү туя билген ыймандуу кыргыз кызын сүрөттөгөн.

Андан кийин жазуучунун «Кылым карытар бир күн» – чыгармасында Зарипанын образы аркылуу жазуучу репрессия жылдарында көп үй-бүлөлөргө түшкөн кайгы жөнүндө жазат. Ал балдарын чоңойтуу үчүн кандай гана кыйынчылыктарды көргөн. Кайсы жерде болбосун, кайсы чыгармасында болбосун жазуучу адамзат темасына кайрылат. «Кылым карытар бир күн» романында жазуучу легендарлык тарыхый окуяларга көңүл бурган. Өз энесин тааныбаган бала-маңкуртка айланат. «Эй кудай, баламдын байлыгын, бийлигин албайсыңбы, эмне үчүн акыл-эсин алдың» – деп зар какшаган эне өз баласынын колунан каза болот. Жазуучу Найман-Эненин жүрөк титиреткен драмасы аркылуу деле бул сезимдин улуулугун, ажайып күчүн айтып бүтсө болмок. Бирок сейрек таланттын мүмкүндүгү чексиз экен. Энеликти айбанаттын эң кооз, эң таза, «маңкайган»

сулуусу Бугу-Эне эле эмес, эң жырткыч, коркунучтуу карышкырдан да көрө билип, Акбаранын заары менен бул сезимге табийгатта тең келчү күч жок экенин далилдеди.

Ал эми «Ак кеме» повестинде жазуучу Бекейдин образы аркылуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү теңсиздикти көрсөткөн. Балалуу болбогондугу үчүн аял күнөөлүү. Эмне үчүн ал күнөөлүү? Кыскасы кыргыз үй-бүлөсүндө, эгер балалуу болушпаса эле, аялды күнөөлөшкөн. Жазуучу глобалдык теманы козгогон. Жок дегенде чоңдор ушул баладайда болбойбуз: «Бугу эне? Бекей эжеме бала берчи?» деп жан дилинен суранып жатпайбы? Демек, балдар биз сезбеген кээ бир нерселерди тез сезишет. Жазуучу чоңдор тарабынан балалыктын каардуулук менен бузулушун көрсөтүп кеткен.

Жазуучунун «Биринчи мугалим» повестинде автор Алтынайдын образы аркылуу билим алууга умтулган кыргыз кыздарынын образын ачып берүүгө умтулган. Бир кездеги билимге чаңкаган Алтынай – кийин академик болгон.

Адамгерчилик нравалуулук маселелери жазуучунун «Кызыл жоолук жалжалым» повестинде да көркөм чечилген. Илияс менен Аселдин сүйүүдөн тургузган үй-бүлөсүнүн бири-бирин түшүнө албастыктан кыйроосу. Аселдин аруулугу, адамгерчиликтүүлүгү сүрөттөлгөн.

Жазуучунун чыгармаларында борбордук эмес, кошумча аял каармандары да окурмандарды тазартуу, тарбиялоо мүмкүндүгүнө ээ. «Гүлсарат» повестиндеги Жайдардын «ай жууган аппак түндөрдө» кезикчү жигиттик зор бактысынан айрылган, ааламга батпай каңгыраган Танабайга ооз комуз менен «Боз ингендин арманын» кагып, анын көңүлүн сурап отурушу эмне деген тереңдик! Өзүнүн эркекте жок артыкчылыгын сезип, өзүнө ишенген Жайдардай аялдар гана үй-бүлө коломтосун өчүрбөй, өз бактысын чайпалтпай сактап калат. Анын өз күчүнө ишенген терең ички өктөмдүгү – этегин кармаган эркекке сиңирген ак эмгегинин, өз тазалыгынын, өмүр бою жакшы-жаманын тең көрүп, азап-тозогуна чыдап, өзүн Танабайдын тең жарымы болууга арнай билгендигинде. Ошондуктан айтканынан кайтпаган, өжөр,

бир мүнөз албуут Танабайдай эркектин тизгинин убагында оңой эле тартып, жөнгө салып, сөзгө жыгып, уяткарып кое алат. Ч.Айтматов чебер сүрөткер эле эмес, адам турмушун терең изилдөөчү «инженер» психолог. Образ жаратууда аялдын эр адамдан табылгыс артык сапаттарын кылдат көрө билет. Аялдын үй-бүлө меселесине келгенде эркекке караганда алда канча терең, кең пейил, кечиримдүү экенин жазуучу Жайдардын образы аркылуу көрсөтө билди. Жайдардын ордунда аял болбой эркек болсо, баарын «көрүп туруп», артынан элге билгизбей кийимин алып кетет беле, өзүнөн Бүбүжанды бийик коет беле, анын «чөйчөгү бөксө» бактысын аяйт беле да, «өзүң бил» деп жубайын абийир сотуна тапшырат беле?! [1, 440].

Жазуучунун аял образын түзүү менен аялзатына берген баасы биринчи кезекте өзүнүн эркек катары тереңдигин, көсөмдүгүн, гениалдуулугун, бийиктигин далилдеп тургансыйт. «Кайсыл элдин жүдөө көрсөң зайыбын, ошол элдин эрине кой айыбын» деген сөз бар эмеспи ошондуктан аялзатын сыйлап, урматтап, азыркы биздин жаштар дегеле эркектер жазуучунун таалим тарбиясынан шыбага алып, аялга болгон мамилесин залкар таланттан үйрөнүшсө, мекенибиз гүлдөп, жашообуз жаркып кеткиси бардыр. Улуу жазуучунун чыгармаларында аялдар темасы өлбөс-өчпөс темалардан экендиги талашсыз. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы аялдар чыныгы аялдык касиеттерге ээ, акылман, үй-бүлөгө мээримдүү, көкүрөгү зирек, жашоодон аялдык бактысын издеген нукура асылзадалар.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. 5 томдон турган чыгармалар жыйнагы. - Б., 1999. - 440-б.
2. Култаева Ү.Б. Турмуш чындыгы жана көркөм образ. - Б., 2008.
3. Муратов А., Акматов К. Чыңгыз Айтматов цифралар жана фактылар. - Б., 2018
4. Темирова Б. Ч. Айтматовдун элдик легендаларды көркөм чыгармага айландыруу чеберчилиги. - Б., 2008.
5. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтмаовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. - Б., 2008.

Рецензент: к.пед.н., доцент Минбаева К.Б.